

ACC. N:R M. 14042: 1-12.

Landskap: *Småland* Upptecknare: *Yngve Danielsson, Diö*
Härad: *Albo* Berättare: *Oscar Karlsson, "*
Socken: *Stenbrohult* Berättarens yrke: *dräng, kusk*
Uppteckningsår: *1954* Född år *1878 i Växjö landsförs.*

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Om hästens användning och skötsel.

N. N. 106.

s. 1-12.

(Inlämnat av kyrkoherde E. Sandgren från Stenbrohults studiecirkel.)

Skriv endast på denna sida

Hästen människans trognaste följeslagare genom århundraden, är det svårt för att inte säga omöjligt att ange när han första gången trädde i människans tjänst i Stenbrohults socken.

Men ett är säkert, man får räkna århundraden tillbaka i tiden. Och när man ska skriva en sockens historia, då bör man inte glömma bort hästen.

Vi senare tiders barn, som leva i en snart till ytterlighet mekaniserad värld och tillvaro, med allt vad detta för med sig av både för delar och nackdelar, har svårt att riktigt fatta den nyttoroll, hästen en gång spelat i socknens liv, och för dess innevånare.

För 75- 100 år tillbaka i tiden, var socknen en utpräglad jordbrukskommun, som mer eller mindre levde på vad jordbruk och skogsbruk avkastade. Hantverk och industri fanns visserligen men i mycket blygsam skala.

Från att ha varit ett utpräglat bondesamhälle, tenderar Stenbrohults socken alltmer åt, att bli en utpräglad industrikommun. Med allt vad detta medför av både fördelar och avigsidor. Denna utveckling har försiggått förvånansvärt snabbt, sedd från näringshistorisk synpunkt.

En medelstor gård hade sällan mer än en häst. Resten

ACC. N:R M. 14042:2.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

av gårdens dragare bestod av stutar och oxar.

De större gårdarna hade minst ett par, eller två och ibland flera par hästar. Hästens sociala ställning stod flera pinnhål högre i svunna tiders Stenbrohult än vad han gör i våra dagar. Vi bör ihågkomma att förr och detta ligger inte så särdeles långt tillbaka i tiden, utfördes allt det grövsta och "sämsta" arbetet, av gårdens oxar. Hästen var privilegierad härvidlag. Hästen användes nämligen företrädesvis vid alla förekommande "finskjuts". Varje söndag, så gott som utan undantag. Och vid alla större helger, travade han troget iväg till sockenkyrkan. Med hela bondfamiljen embarked på gårdens bästa vagn. Framkommen stod ett bra stall till hans förfogande, kyrkostallet, enkom byggt för honom och hans kolleger i socknen. När fick han vila ut, mumsande på gott hö, under hela gudtjänsttiden. När ett nytt människoliv hade tänts, och detta hände ofta förr i tiden, ty nativiteten var hög, och när nio månader hade gått, så spändes hästen framför finvagnen, ofta mitt i natten. Och en brådskande färd till barnmorskan blev följden. Då ven piskan flitigare än vanligt över hästens kraftiga länder. Den annars kolugna bonden var lite orolig vid dessa tillfällen i sitt liv. Vid svårare sjukdomsfall fick hästen stå till tjänst när läkaren hämtades hem till gården. Vid alla längre resor och vid allå högtidliga tillfällen i gårdens liv, när man var bortbjuden på bröllop, barndop, begravningar och när man skulle fara

ACC. N:R M. 14042:3.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

till husförhör, så spändes hästen för. Han var människans trogna följeslagare i glädje och sorg.

Men hästen användes också till dragare i jordbruket. Men även här förekom en viss differentiering. Oxen fick utföra det sämre och hårdare arbetet.

De vanligaste förekommande hästraserna voro: Ardenner, Norsk häst och Ölandshästen. Av dessa raser var ardennern den större och kraftigare typen. Fullblodshästar voro ytterst sällsynta. De ljusa och mörka apelkastade hästarna voro fläckiga och mycket granna. Helt vita och enfärgade svarta hästar förekom också. Men den vanligaste, förhärskande färgen var brun.

De egenskaper man värdesatte högst hos hästen var att han först och främst skulle vara lättkörd. Kraftigt byggd, stark och vara fri från spatt på benen. D. v. s. vara "ren i benen". Och framför allt skulle han ej vara behäftad med skenvana.

Några av de vanligaste hästnamnen voro Brunte, Dockan, Bliss och Bläsen. Det senare namnet fick i regel alla hästar, som hade ett mönster tecknat på pannan.

Hästuppfödning i större skala har aldrig förekommit i Stenbrohult. Däremot var det vanligt att bönderna "la på" ett föl.

På storgodest Huseby, i Kronobergs län, på sin tid ägt av patron Sthepens, förekom fullblodshästuppfödning i större skala. Dessa fullblod såldes övervägande till staten och

ACC. N:R M. 14042:4

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

blevo regementshästar. Dessa hästars lott var inte alltid den lättaste. Antimilitarismen bland de värnpliktiga var allmännare förr än i våra dagar. Regementshästarna fick ofta röna en antimilitaristisk behandling" behandling under sin regementstjänst. Och officerarna var, i regel, inga utpräglade varesig människo- eller djurvänner. Deras allmänna överlägsna attityd fick inte bara manskpet utan också hästarna vidkännas. "Arg som en regementshäst" är inte bara en tom fras. Utan hade en reell bakgrund. Hästens allmänna karaktärsegenskaper är nämligen, till stor del, en uppfostringsfråga. I det avseendet skiljer sig hästen inte så värst mycket från människan.

Endast de större gårdarna höll sig med hingstar. Många gånger fick man fara till någon grannsocken, om stoet skulle betäckas. Att bönderna hade ston på gården, var vanligt. Hingstar bland djurbesättningen var ytterst sällsynt. Dessa voro mycket dyra i inköp. Ersättning för sprängning utgick med kontant betalning. Stoet reds eller leddes, ibland långa sträckor när det skulle betäckas. Abrahamsryd i grannsocknen Virestad, har sedan lång tid tillbaka varit en anhalt för ston ute i sådana ärenden. Vida omkring. Även långt utanför socknens gränser.

När bonden var i behov av en häst, så köptes den nästan alltid på hästmarknaderna i socknen. Eller på de stora häst- och oxmarknaderna i Växjö. Ja, ända ned till Kristianstad kunde man fara i ett sådant ärende.

ACC. N:R M. 14042: 57

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Hästuppköparna i Kronobergs län reste vida omkring. Och i stor utsträckning till Öland. Här avslöts stora hästaffärer. Hästarna sändes per järnväg, eller längre tillbaka i tiden, vallades de landsvägarna upp till Småland. Här spreds hästarna över hela landskapet via hästmarkanderna. På så sätt hamnade mer än en häst hos bönderna i Stenbrohult.

Fölet kastrerades vid 4-5 månaders ålder. Fölet lades omkull så att det låg på rygg. Och benen bands fast med rep. Veterinär utförde sedan operationen, som utfördes med kniv. Efter kastreringen kallades fölet för unghäst.

Unghästen, var, vanligen 2 år gammal när tämjningen påbörjades. Under denna tid kallades han rätt och slätt för "unghästen, som håller på att tämjas". När tämjningen var lyckligt och väl avslutad, benämnes han helt enkelt, återstoden av sitt liv för häst. Hästen skoddes först när det var möjligt att helt utnyttja hans arbetskraft. Detta var möjligt först omkring 3-årsåldern. Och då skoddes samtliga hovar på honom. Däremot inträffade det att man rev av alla ^{stämna} ~~hovarna~~, när han släpptes på bete en längre tid. Detta beredde hästen inga besvär. Han blev ej öm under hovarna. Betesängen var ett mjukt underlag att trampa på. Under jordbruksarbetet var det inte sällsynt att hästen var oskod. Jorden, myllan var mjuk att trampa på.

ACC. N:R M. 14042:6.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Jämfört med vägarna och den risiga och steniga skogsterängen. På våren och sommaren skoddes han med "släta skor". På vintern däremot "skarpskoddes" han. D. v. s. skon fästes till hoven med skarpa broddar. Hästskorna köptes i ortens närmaste järn- eller speceriaffär. Fordomsdags handsmiddes hästskorna av duktiga landsortssmeder.

Särskilda skostall byggdes sällan. Hästarna skoddes så gott som alltid hos bysmeden, i hans smedja. Om han skoddes hemma på gården, bands han fast, ute i det fria vid en ladugårdsvägg. Och en smedvan karl bland gårdens folk skodde hästen. Verktyg, som behövdes voro hammare, tång, verkjärn, nitjärn samt en rasp. Man "verkade" av och raspade hoven, så att den blev slät och jämn. Skon måste ligga fast och bra. Broddning förekom på vintern, när väglaget var halt. Man fäste broddar främst på skon. Skruvhakar skruvades fast bak på skon. Skruvhakar är av senare datum.

Hästarna ryktades en gång om dagen om man var mån om sina hästar. Skrapa och en äkta tagelborste användes vid rykten. Dessa inköptes i närmaste affär.

Att tänderna skrapades på hästen var ytterst sällsynt.

En arbetshäst i jämnt arbete, utfordrades dagligen 5 kg. havre, 8-10 kg. hö, samt 3 kg. hackelse. Halmen hackades sönder på hackelseverket. Detta, som var försett med ett stort hjul, med handtag, drogs för handkraft.

En äldre typ av hackelseverk var försedda med järnstång, i stället för hjul. Denna stång drogs upp och ned, halmen matades fram i en trätrumma och kniven var placerad i snedvinkel. Detta för att underlätta arbetet. Särskilda hackelselår fanns för den hackade halmen. "Lår" fanns vidare för havre och mjöl. Särskilda sörpkar voro sällsynta. Sörpan blandades i regel direkt i krubban, hos hästen. En del bönder hade den förståndiga vanan att fordra hästen med aspelöv en gång om dagen, eller två-tre gånger i veckan. Detta matades hästen med för att motverka svallkött på tänderna. Hästen gnagade i sig riset också. Detta var nyttigt för honom. Man kan påstå att aspelövskärvarna var hästens "tandkräm."

Bröd gavs hästen vanligen för att "vilkra" honom. D. v. s. när man ville göra sig särskilt god vän med honom. När han gick på bete, och man skulle hämta hem honom, var en brödbit eller en sockerbit bra att ha med sig som "lockebete". Han sprang då villigt fram till hämtaren.

Vid längre skjutsresor bands tornistrar fast på hästen. I regel 2 stycken. I dessa förvarades havre och hackelse. Hö packades i vanliga jutesäcker, och lades bak på vagnen.

På de flesta gårdar fanns en särskild hästhage. Här släpptes hästen fri, och fick gå lös och ledig. På bete utanför hästhagen tjudrades han fast med en järnlänk, och en träpåle eller ett järnspett nedkilades i jorden.

ACC. N:R M. 14042:8.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Hästen släpptes på bete i slutet av maj, eller i början av juni månad. I regel när vårarbetet var avslutat på gården, fick han en tids fritt. En välbehövlig "semester". Oftast utsträcktes hästens betesgång till större delen av sommaren. Oxarna tjänstgjorde då i hästens ställe, om så behövdes.

Vallning av hästen förekom mera sällan. Skyddsstallar ute på större betesmarker förekom inte.

De flesta hästar voro lugna. Hade man bra gärdesgårdar och inhägnader, hela grindar och lejen, så höll hästen sig inom sitt anvisade område. Några särskilda åtgärder vidtogs icke. Hästen hoppade inte över "skaklarna". När hästen släpptes in i en stor beteshage var han vanligtvis försedd med en skälla eller pingla, som bands om halsen på honom. Skällornas eller pinglornas klang var vägledande. Man fann honom på kort tid, när han hämtades hem till gården.

Bjällror användes allmänt vintertid. Omistliga skönhets- och stämningsvärden hålla på att helt försvinna i landsskaps- bilden i och med att hästen trängs tillbaka och får lämna plats för traktorn, bilen och andra maskinella jordbruksmaskiner.

Det var en betagande syn- och hörselupplevelse, när forna tiders Stenbrohultsbor for till julottan i den gnistrande, klara vinternatten. Snön låg djup när slädarna förspända med ystra, frustande och bjällrorkransförsedda hästar plöjde väg genom snömassorna.

ACC. NR M. 14042:9.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Det gnistrande vita snötäcket söndersargades. Och kaskader av nyfallen vit snö virvlade upp i en ständig ström, duschande passagerarna i ansiktet, så att man höll på att tappa andan. Och föll tillbaka på båda sidor om kälken. Lämnande kvar en hisnande, befriande känsla hos människorna på kälken.

Långt i fjärran tonade Stenbrohults kyrkklockor sin fridfulla, genom tidernas "tempelvalv", manande klang: Frid på jorden.

Vilka känslor besjälades bortgångna släktled av, i vår vackra socken, vid sådana högtidsmättade stunder i deras liv? Förvisso av känslor vitt skilda från den nu levande generationen av stenbrohultsbor, som susar till kyrkan i ombonade moderna bilar. Ett folks, ett lands, en sockens liv och tankevärld påverkas obönhörligt, allteftersom deras materiella och därmed allmänna struktur och livsbetingelser förändras.

Två förödande världskrig har, i nyare tiden hemsökt mänskligheten. Och mer än en stenbrohultshäst, såldes under första världskriget till en krigförande part, Tyskland. Kri-gen har aldrig skonat hästen. Även förr i tiden, när Stenbrohults manliga befolkning, kallades under fanorna, användes hästen och blev till "nytta" dels som trosshäst och en del hamnade vid kavalleriet. Deltagandet, genom århundraden, i männi-

skornas största dårskap kriget, skapade elände, lidande och svält, även för människans trognaste vän hästen.

Att hästar märktes förekom sällan. Endast i vissa undantagsfall hände detta. Exempelvis när han togs till regements-tjänst eller krigstjänst.

När hästen arbetade på mycket sank mark under sommarhalvåret, hände det att man monterade trampskor på honom. Dessa voro massiva björkträplattor, cirka 25 cm. i diameter, och fästes fast kring hoven med tunna rep. Även vintertid, då snön låg djup, förseddes hästarna med trampskor, för att icke sjunka ned i snön. Men i båda fallen var det mycket sällsynt.

Stallet på alla mindre gårdar, och de voro i majoritet i Stenbrohult, voro inredda i ladugården. Större gårdar hade särskilt byggda häststall. Ladugård och stall voro i regel, sammanbyggda. Stallet var försett med foderskull. Större stall voro försedda med selkammare och foderkammare. Dessa stodo i förbindelse med stallet.

En märr, som skulle föda gick alltid lös och ledig i en kätte. När fölet var fött stannade det kvar i kätten hos modern den första tiden av sin levnad.

I stallkammaren fanns en hel del "knekar" på vilka man upphängde seldon, tömmar, grimmor, borstar och skrapor.

Krubban var relativt smal och avlång. Spiltan var uppbyggd av gran- eller furuplank, och bilade plankväggar. Golvet i spiltan var av furu- eller granplank.

ACC. N:R M. 14042: //

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Att man haft ugglor eller annan fågel uppspikad över stalldörren var ej vanligt. Däremot hade man en hästsko fastspikad över stalldörren, köksdörren och "hemlighuset". En upphittad hästsko, hästen tappade ofta skon, togs tillvara och spikades upp på detta sätt. En upphittad hästsko ansågs bringa lycka och framgång för gårdens folk.

Stallet rengjordes varje dag. Detta kallades att "måka" rent i stallet. Inga andra av gårdens djur vistades i stallet. Katten var i regel god vän med hästarna. När det var kallt ute, kilade han in i stallet hoppade upp på hästens rygg, lade sig bekvämt tillrätta, spann förnöjd och somnade. Hästen vände på huvudet, tittade vänligt på sin lilla vän och lät honom ostörd sova.

Om hästen fått olämplig föda drabbades han av kolik. En vanlig åkomma hos hästen var "kvar". En förkylningsåkomma. En otrevlig åkomma var spatt, som hade till följd att hästen haltade. Det onda satt invärtes i benen och var svårbotat. Om inte hästen hölls ren, drabbades han av "mjugg" i hovskägget. Korsförslamning var en fruktad hästsjukdom.

Hästen var gårdens dyraste djur. Vid sjukdomsfall laborerade man inte gärna själv för att få honom återställd. Utan man tillkallade sakkunnig hjälp. Ortens veterinär.

Vid 20-25 års ålder var hästen utsliten. Hästens bästa ålder var mellan 6-10 år.

ACC. N:R M. 14042:12.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Men omkring 20-års-åldern slaktades hästen. Längre tillbaka i tiden ansågs det inte korrekt att vanligt hyggligt folk slaktade hästar. Detta utfördes av "rackaren" och föll inom hans arbetsfält. Aversionen mot att äta hästkött var allmän förr. Märkligt nog om man tar i betraktande hästens kräsna smak ifråga om foder och vatten. Det måste vara rent, om han ska hålla tillgodo. Helt andra, måhända omedvetna bevekelsegrunder måste vara orsaken. Troligt var att man fann det motbjudande och oaptitligt att äta upp sin gamle, käre trotjänare.

Men många gånger hamnade korv, hästkorv, på bondens bord. Man åt ovetande om detta förhållande och med god aptit.

I vissa sammanhang, paradoxalt nog, tycks det vara lyckligast för människan att vara ovetande.